

РЕКТОР, МІНІСТР-РЕФОРМАТОР, ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ І ХІРУРГ

До 100-річчя від дня народження видатного хірурга, вченого, організатора охорони здоров'я, державного діяча, члена-кореспондента НАН і АМН України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, премії імені акад. О.О. Богомольця НАН України, завідувача кафедри хірургії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, доктора медичних наук, професора В.Д. Братуся

Василь Дмитрович Братусь народився 26 грудня 1916 р. у селянській родині. З 1932 до 1935 рр. навчався в Київському медичному технікумі, який закінчив з відзнакою, що дало йому право на вступ до Київського медичного інституту. Після закінчення чотирьох курсів у 1939 р. Василь Дмитрович був зарахований на п'ятий курс Куйбишевської військово-медичної академії. Однак навчання тривало лише три місяці. Того ж року почалася війна з Фінляндією, і Братуся відправили в Ленінградську військово-медичну академію, де він склав державні іспити й одержав диплом лікаря. З початку січня 1940 р. і до кінця війни з білофінами працював лікарем лижного батальйону на Карельській ділянці фронту. Після закінчення війни його відкомандували в Куйбишевську військово-медичну академію, де він пройшов 1,5-річну підготовку як хірург військового та армійського районів. З першого і до останнього дня Великої Вітчизняної війни працював на фронті провідним хірургом медсанбату, пізніше — армійського та фронтового шпиталів.

Свій досвід роботи військовим хірургом Василь Дмитрович яскраво описав у праці під назвою «Линия фронта проходила через операционную», надрукованій у збірнику «Медицина в солдатской

шинели». З перших днів війни робота медичного персоналу у військових округах відбувалася під кулеметним і артилерійським вогнем, бомбардуванням противника, «но при всем при этом, — згадує Братусь, — днем и ночью кипела неустанная работа. Где только ни приходилось им оперировать. В полуразрушенных домишках и сараях, наспех вырытых землянках, где над операционным столом слабо горела керосиновая лампа — единственный источник освещения. В период тяжелых боев в медсанбат за сутки доставляли до 200—300 раненых. В этих критических условиях только правильная регламентация работы всех его подразделений помогала справиться с таким потоком. Ведь боевые действия войск сопровождаются невероятным напряжением нервной системы, недосыпанием, переохлаждением и даже не всегда регулярным питанием».

У статті хірург-фронтник наводить поради для майбутніх військових лікарів: «Главной мерой первичного специализированного лечения таких ран являлась операция первичной хирургической обработки, и первым актом её является рассечение раны послойно на всю глубину, иссечение омертвевших и сохранение жизнеспособных тканей. «Погоня» за металлическими инородными телами при первичной хирургической

обработке не оправдана, и при этом не всегда заканчивается обнаружением осколка или пули. Рана не может считаться стерильной, поэтому на нее, как правило, не накладывают глухие швы».

Спогади про велику працю фронтів хірургів мають надзвичайну цінність з огляду на нинішню ситуацію в Україні, коли на сході країни триває збройний конфлікт.

Після закінчення війни і демобілізації Василь Дмитрович з 1946 р. працював клінічним ординатором з хірургії, з 1948 р. (після захисту кандидатської дисертації) — асистентом, доцентом кафедри хірургії Київського інституту вдосконалення лікарів, а з 1951 р. — доцентом кафедри хірургії Київського медичного інституту. Одночасно з 1950 р. він працював заступником, а згодом — начальником Головного управління вищих навчальних закладів Міністерства охорони здоров'я України. У 1952 р. його призначили заступником, а в 1954 р. — міністром охорони здоров'я України. В 1957 р. Братуся призначили ректором Київського інституту вдосконалення лікарів, а в 1958 р. — ректором Київського медичного інституту, на цій посаді він працював до 1965 р. У 1962 р. захистив докторську дисертацію на тему «Хірургічне лікування термічних опіків». У 1963 р. отримав вчене звання професора кафедри хірургії. З 1962 р. — керівник кафедри хірургії Київського інституту вдосконалення лікарів, у 1963 р. очолив кафедру хірургії Київського медичного інституту.

Протягом 1954—1956 і 1968—1975 рр. Василь Дмитрович очолював МОЗ УРСР. Це єдиний випадок в УРСР, коли на таку високу посаду одну і ту саму людину призначали двічі, насамперед за високої професійні та моральні якості. Початок кар'єри В. Д. Братуся як міністра розпочався з посади заступника начальника Головного управління вищих навчальних закладів МОЗ УРСР. У 1949 р. його, на той час кандидата медичних наук, хірурга-фронтвика, запросив на співбесіду тодішній очільник МОЗ УРСР Левко Іванович Медведь. «Відбулася довга розмова щодо моєї служби у військово-медичних установах в роки Великої Вітчизняної війни, — згадує Василь Дмитрович у своїй книзі «Спогади про минуле, погляди на сучасне», — про моє бачення першочергових потреб підготування медичних кадрів, яких було недостатньо в перші післявоєнні роки. Далі Медведь перейшов до більш конкретної розмови. Він вирішив виступити з ініціативою не тільки відновлення повноцінної діяльності медичних інститутів, які вже діяли в Україні, а й швидко створити нові, зокрема, у Івано-Франківську, Чернівцях, Тернополі, Ужгороді. Для цього був необхідний підбір, насамперед, керівних кадрів для нових кафедр. Було висловлено ідею залучити для цього передусім молодих доцентів із сталих кадрових вузів. Кандидатури на посади директорів нових інститутів на той час вже були підібрані. На завершення розмови мені запропонували посаду заступника начальника Головного управління

вищими навчальними закладами міністерства. Причому із збереженням посади асистента кафедри хірургії. Я пристав на цю пропозицію...».

Невдовзі В. Д. Братуся призначили першим заступником міністра охорони здоров'я. А в грудні 1953 р. його викликав для офіційної зустрічі перший секретар ЦК Компартії України О. І. Кириченко і запропонував посаду міністра. В згаданій книзі Василь Дмитрович пише, що вважав себе не досить підготовленим для такої місії і запропонував замість себе декілька інших кандидатур. Та рішення «зверху» вже було прийнято. І новий міністр приступив до виконання своїх дуже непростих обов'язків. Одним із нагальних завдань було поліпшення роботи санітарно-епідеміологічної служби як запоруки профілактичної медицини. З цього приводу відбулася зустріч міністра з відомим ученим у галузі комунальної гігієни академіком О. М. Марзеевим. Разом вони окреслили заходи щодо «реанімації» галузі для виведення її у ранг першорядних. Саме завдяки новаторським змінам, проведеним В. Братусем у роботі санепідемслужби, в 1970 р. вдалося оперативно та ефективно загасити спалах епідемії холери на півдні України. В цьому допомогли поради академіка-епідеміолога Л. В. Громашевського.

Василь Дмитрович здійснив практично докорінну реорганізацію регіональної системи охорони здоров'я. Йдеться про рішення щодо закриття частини застарілих дільничних лікарень, залишивши замість них фельдшерсько-акушерські пункти. Для компенсації цього кроку було суттєво змінено статус центральних районних лікарень. Їх можливості було значно розширено створенням потужних відділень хірургії, терапії, акушерства та гінекології, дитячих та інфекційних хвороб. Щодо вузької лікарської спеціалізації (нейрохірургія, офтальмологія, ендокринологія, торакальна хірургія тощо), то її було сконцентровано в обласних клінічних лікарнях. Як показала практика, проведені В. Братусем реформаторські зміни у короткі терміни значно підвищили якість надання медичної допомоги широким верствам населення.

Були в успішного міністра й інші задуми щодо вдосконалення медичної галузі. Проте їм не судилося реалізуватися, оскільки Василя Братуся несподівано зняли з посади. А сталося це так. У 1956 р. в Одесі широко відзначали 80-річний ювілей славетного хірурга-офтальмолога, академіка В. П. Філатова. За пропозицією першого секретаря ЦК КПУ О. І. Кириченка на святкування було запрошено міністра Братуся. Під час урочистого засідання в Одеському оперному театрі у своїй промові Василь Дмитрович, зокрема, сказав: «Коли б Петро Чайковський писав свою славнозвісну оперу «Юланта» сьогодні, то йому не потрібно було б шукати мудреця зі Сходу для повернення зору дівчині. Я впевнений, що композитор доручив би це зробити нашому ювіляру...». Як згадують очевидці, після цих слів стіни театру здригнулися від бурхливих оплесків.

Саме під час того перебування в Одесі Василя Дмитровича влаштували не в готелі, а в одеському санаторії імені В. Чкалова, який належав до Четвертого управління МОЗ. Наступного дня після зборів в Оперному театрі він вирішив ознайомитися із санаторієм. Оглядаючи його територію, дійшов до невеличкого одноповерхового корпусу, впритул до якого було розпочато будівництво високого бетонного паркану. Міністр запитав головного лікаря, для чого зводиться це неподобство. Той відповів, що таким був наказ «самого Кириченка». Як з'ясувалося, партійний високопосадовець «поклав око» на розташований поряд із санаторієм палац, який до революції належав персидському шахові, і хотів приєднати до своєї розкішної резиденції близько гектара санаторної землі. Василь Дмитрович був не на жарт обурений таким цинічним наміром і дав вказівку «посунути» паркан подалі від корпусу. Коли О. Кириченко, приїхавши до Одеси, побачив ці зміни, він запитав головного лікаря, хто віддав таке розпорядження. «Міністр Братусь», — була відповідь. «Братусь вже не міністр», — різко заявив функціонер... Василя Дмитровича було знято з посади.

Згодом Братусь очолив Київський інститут вдосконалення лікарів — найпотужнішу ланку післядипломної лікарської освіти, що мала союзне підпорядкування. А в 1959 р. його було призначено ректором Київського медичного інституту імені О. О. Богомольця. Василь Дмитрович значно зміцнив кадровий склад інституту, запросивши на посади керівників декількох кафедр знаних учених, таких як Микита Маньковський, Микола Зайко, Анатолій Позмогов, Рафаїл Габович, Георгій Бурчинський та ін. Досі в Національному медичному університеті імені О. О. Богомольця з великою вдячністю згадують період керівництва цим закладом В. Братусем.

У 1968 р. в уряді УРСР відбулися кадрові зміни. У першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста не було іншої кандидатури на посаду міністра охорони здоров'я, окрім Братуся, якого він добре знав ще з часів його першої міністерської каденції.

За ініціативи Василя Дмитровича було значно посилено кадровий склад науково-дослідних інститутів у галузях серцево-судинної хірургії, оториноларингології, гігієни праці та професійних захворювань, охорони материнства і дитинства, урології, ендокринології та обміну речовин, медичної радіології. В. Братусь високо оцінив можливості таких українських учених, як О. І. Коломійченко, О. О. Шалімов, М. М. Амосов, М. М. Горев, А. П. Ромоданов, В. С. Карпенко, Н. О. Пучковська, Л. Т. Мала, В. П. Комісаренко. Василь Дмитрович традиційно приділяв значну увагу саме профілактичній медицині як великій силі запобігання інфекційним захворюванням.

Особливо вражає той факт, що попри зайнятість, В. Братусь не полишав хірургічну практику. Кожну суботу о сьомій ранку він уже був в опера-

ційній столичній лікарні № 15, розташованій на Подолі. Згодом у цій лікарні, відділення якої були клінічною базою Київського медичного інституту, він очолив одну з кафедр хірургії Інституту, яку пізніше було переведено у новозбудовану лікарню № 12 на Печерську.

Чи не найулюбленішою справою Василя Дмитровича було відвідування Національної наукової медичної бібліотеки України. В читальному залі він проводив декілька годин поспіль. Саме завдяки його сприянню бібліотека отримала гідне помешкання, в якому розташовується і досі.

Видатний державний діяч України, славетний хірург, засновник спеціалізованих напрямів у хірургії нового часу — шлунково-кишкової хірургії та комбустіології. Протягом 30 років (1962—1992) В. Братусь очолював кафедру хірургії, а залишивши керування кафедрою, до останнього дня життя працював професором кафедри. Ним створено і згуртовано висококваліфікований колектив викладачів. Значно розширено діапазон оперативної діяльності, зокрема в абдомінальній хірургії, хірургії опіків, пластичній хірургії. За роки керівництва кафедрою Василь Дмитрович підготував 6 докторів та 25 кандидатів медичних наук. Він є автором та співавтором близько 500 наукових праць, зокрема 12 монографій («Хірургічне лікування термічних опіків» (1963), «Гострі шлунково-кишкові кровотечі» (1971), «Інтенсивна терапія в невідкладній хірургії» (1980), «Геморагічний шок» (1982), «Дифференціальна діагностика и лечение острых желудочно-кишечных кровотечений» (1991)).

За вдосконалення методів діагностики і лікування опіків В. Д. Братусь у 1981 р. удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки. За монографію «На пути к антисептике и обезболиванию в хирургии» (1984) він одержав першу премію на Всесвітньому конкурсі товариства «Знання» в Москві.

У 1972 р. Василя Дмитровича було обрано членом-кореспондентом АН України, а у 1990 р. — членом-кореспондентом АМН України.

Оперус проф. В. Братусь

Крім збудованого в клінічній лікарні № 15 на Подолі корпусу з аудиторією для студентів, лабораторіями та приміщеннями для практичних занять, було зведено ще один корпус у клінічній лікарні № 12 на Печерську з аудиторією для студентів та приміщеннями для практичних занять. У хірургічних відділеннях лікарень було створено умови для госпіталізації та лікування пацієнтів з різними видами хірургічної патології, що задовольняло потреби педагогічного процесу. Було відкрито відділення для лікування опіків, на базі якого пізніше організовано республіканський центр для лікування хворих з цією патологією. У 1981 р. на базі клініки офіційно розпочав роботу Київський міський центр для лікування хворих з гострими шлунково-кишковими кровотечами. У ньому проходили стажування хірурги не лише з України, а й з інших республік СРСР та країн.

Окремим аспектом практичної та науково-організаційної діяльності Братуся була комбустіологія. Одного разу в австрійському медичному журналі Василь Дмитрович натрапив на опис способу зниження наслідків некротичного запального процесу тканин з використанням грибової культури *Aspergillus flavus*, але з метою лікування наслідків опіків цю культуру не використовували. В. Братусю, ймовірно, першому спало це на думку. Він відразу ж написав у Відень автору публікації і незабаром отримав відповідь з підтримкою його ідеї. Однак його попередили, що при всіх публікаціях слід посилатися на автора винаходу, а результати роботи надрукувати в журналі «Wien Medizinische Wochenschrift». *«Було б неправильно вважати, — як згадував у своїх мемуарах В. Д. Братусь, — що при дослідженні цього грибового ферменту я знайшов ефективний засіб некролізу, але ці дослідження при опіках стали основною частиною моєї докторської дисертації. Я розгорнув широкі клініко-морфологічні дослідження за темою дисертації і незабаром організував одну з перших у СРСР клініку для лікування хворих з опіками на 60 ліжок, яка згодом стала Республіканським опіковим центром»*. У 1960 р. у розпалі цієї роботи він отримав запрошення відомого лікаря та історика медицини Нуго Gljazera приїхати до Відня з доповіддю про результати нового дослідження в галузі комбустіології. Василь Дмитрович з вдячністю прийняв запрошення. Крім ілюстративного матеріалу, у виступі він використав кольоровий документальний фільм щодо власних методів хірургічного лікування хворих з опіками. Пізніше цей фільм демонстрували на науково-практичних конференціях з опікової травми і завжди він отримував позитивну оцінку. В. Братусь був здивований, коли довідався, що опіки в Австрії лікують не хірурги, а дерматологи і що про пересадку шкіри вони взагалі не чули. Ціка-

во, що більшість присутніх на засіданні були колишніми військовими лікарями, які недавно повернулися з ув'язнення в Радянському Союзі, і вони прагнули продемонструвати свої знання російської мови доповідачу, що сприяло цікавій дискусії.

На другий день перебування в Австрії Василь Дмитрович прочитав лекцію про опіки з демонстрацією фільму студентам Віденського університету. Того ж дня в клініці дерматології університету він провів операцію з пересадки шкіри за допомогою привезеного із собою дерматому пацієнту з глибоким опіком. Декілька лекцій В. Братусь прочитав у Лінці, Інсбруку та Зальцбургу. Це приклад популяризації досягнень української хірургії.

Багато уваги Василь Дмитрович приділяв питанням історії та організації вищої медичної освіти й охорони здоров'я. З цих проблем він опублікував понад 120 праць, зокрема дві монографії.

Професора Братуся було обрано депутатом Верховної Ради України трьох скликань (1953—1973). Він був делегатом XII сесії Організації Об'єднаних Націй і доповідачем на Генеральній Асамблеї ООН про створення Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (1959). Протягом 30 років Василь Дмитрович на громадських засадах був президентом медичної сесії Всесоюзного товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами.

Василь Братусь був нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, Богдана Хмельницького, Вітчизняної війни I та II ступеня, орденом «За заслуги» II ступеня, орденом Ярослава Мудрого V ступеня, 18 бойовими і трудовими медалями, але одягав парадний мундир з усіма цими регаліями лише на свято Великої Перемоги.

Про великі досягнення В. Д. Братуся в медичній науці свідчить присудження йому премії імені акад. О. О. Богомольця АН України (1969) та Державної премії в галузі науки і техніки (1981).

Попри високі посади Василь Дмитрович завжди був доступною та привітною людиною. Особливе місце в його душі займали фронтові побратими. Він ніколи не розділяв людей «за рангами», однаково широко вітаючи у своєму міністерському кабінеті і партійних босів, і простих відвідувачів. Неодмінно вставав із-за робочого столу, робив крок назустріч, сердечно простягав руку...

Наприкінці 2016 р. на одному з корпусів Національного медичного університету імені О. О. Богомольця було урочисто відкрито меморіальну дошку знаменитому ректору, що до кінця своїх днів залишався відданим хірургічному покликанню, яке не змогли затьмарити високі керівні посади. Він був дійсно хірургом за покликом серця, справжнім Патріотом своєї справи і своєї Батьківщини.

П. Д. Фомін, П. А. Повч

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця